

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 8 (Ağustos/ August 2022), s. 1034-1053.
|| Geliş Tarihi-Received: 13.06.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 07.07.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1130276

Yahyâ b. Abdullatîf Kazvî'nin "Lübbü't-Tevârîh" Adlı Eserinde Yer Alan Serbedârîler Bölümünün Tercümesi

Translation of the Sarbadars Section in Yahya b. Abdullatîf Qazvini's "Lubb Al-Tavarikh"

Ensar MACİT*

Öz

Safevîler devrinin önemli tarihçilerinden olan Yahyâ b. Abdullatîf Kazvî, 885 (1481) yılında Kazvin şehrinde doğdu. Genel bir İslam tarihi olan *Lübbü't-Tevârîh* adlı eserini 948 (1541-1542) yılında Şah İsmail'in dördüncü oğlu Behram Mirza için kaleme aldı. Serbedârîler bahsi, eserin üçüncü bölümünün beşinci faslında yer almaktadır. İlhanlı Devleti'nin son kudretli hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü (1335) ve devletin inkırazı sonucunda İran'da siyasi istikrar son buldu. Böyle bir ortamda Horasan'da Sebzar şehri merkez yapan ve XIV. yüzyılda İran'da yaklaşık elli yıl hüküm süren Şii Serbedârîler Devleti kuruldu. Serbedârîler konusunda kaynaklarda oldukça sığ bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte günümüzde bu devlet ile alakalı çok az sayıda akademik çalışma mevcuttur. Gerek adı geçen eserin gerekse de Serbedârîlerin daha fazla tanınırlığına katkı sağlamak düşüncesiyle yapılan bu çalışmada, ilk olarak Yahyâ b. Abdullatîf ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Serbedârîlerin *Lübbü't-Tevârîh*'te geçen kısmı tercüme edilmiş, Serbedârîler ile ilgili diğer kaynaklarda ve araştırma eserlerde geçen farklı bilgiler de dipnotlarda gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahyâ b. Abdullatîf Kazvî, Lübbü't-Tevârîh, Serbedârîler.

Abstract

One of the important historians of the Safavid era, Yahya b. Abdullatîf Qazvini was born in the city of Qazvin in 885 (1481). He wrote *Lubb al-Tavarikh*, a general history of Islam, in 948 (1541-1542) for Shah İsmail's fourth son, Bahram Mirza. The subject of Sarbadars takes place in the fifth chapter of the third part of the work. As a result of the death of Abu Said Bahadır Khan, the last mighty ruler of the Ilkhanate State (1335), and the collapse of the state, the political stability in Iran came to an end. In such an environment, the Shiite Sarbadars State, which made the city of Sabzavar in Khorasan the center and ruled in Iran for about fifty years in the 14th century, was established. There is very shallow information about the Sarbadars in the sources. However, today, there are very few academic studies related to this state. In this study, which was carried out with the aim of contributing to the recognition of both the mentioned work and the Sarbadars, firstly, information about Yahya b. Abdullatîf and his work was given. Afterwards, the part of the Sarbadars in *Lubb al-Tavarikh* was translated, and the different information in other sources and research works about the Sarbadars is also shown in the footnotes.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/ Türkiye, e-posta: ensar.macit@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2123-9558.

Keywords: Yahya b. Abdullatif Qazvini, Lubb al-Tavarikh, Sarbadars.

Giriş

Eserin Müellifi ve Eser Hakkında

Yahyâ b. Abdullatîf Kazvîni veya diğer bilinen adıyla Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hüseyîni el-Kazvîni, 885 (1481) yılında İran'ın Kazvin şehrinde doğdu. Eserlerinden, onun iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Tarihçi kimliği ile şöhret kazanan Yahyâ b. Abdullatîf, Safevî hükümdarı Şah I. Tahmasb'ın hizmetine girdi ve hükümdar tarafından kendisine "Yahya-yı Ma'sûm" unvanı verildi. Kazvin'in sünnî ileri gelenlerinden olması, şiî olan Şah I. Tahmasb'ın öfkelerini üzerine çekmesine sebep oldu. Azerbaycan sınırında olan Tahmasb, Yahyâ b. Abdullatîf'in ailesiyle birlikte İsfahan'da hapsedilmesi emrini verdi. Oğlu Alâuddevle, bu durumdan babasını haberdar etse de, o, yaşından ötürü kaçamadı. İsfahan'da tutuklanan Yahyâ b. Abdullatîf, 962 yılının Receb ayında (Mayıs-Haziran 1555) 77 yaşındayken vefat etti (Nefîsî, 1344, s. 354; Storey, 1935, s. 111; Kurtuluş, 2002, s. 158).

Yahyâ b. Abdullatîf'in kaleme aldığı ve dört bölümden oluşan *Lübbü't-Tevârih* adlı eseri, genel bir İslam tarihidir. O, bu eserini 948 (1541-1542) yılında Şah İsmail'in dördüncü oğlu Behram Mirza için kaleme aldı. İslam öncesinden başlayıp Safevîler devrine kadar yaşanan olayları içermektedir. Eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.¹ Yahyâ b. Abdullatîf'in Şah I. Tahmasb için 962 (1554-1555) yılında kaleme aldığı "Muhtasârü't-Tevârih" adlı eser, *Lübbü't-Tevârih*'in biraz daha genişletilmiş halidir (Nefîsî, 1344, s. 354; Kurtuluş, 2002, s. 158; Arslan, 2021, s. 103-104). *Lübbü't-Tevârih*, 1621 yılında Pietro Della Valle tarafından İtalyancaya çevrildi. 1690 yılında ise Gilberto Gaulanino ve Antonio Gollando tarafından Latinceye çevrildi (Storey, 1935, s. 112-113; Kurtuluş, 2002, s. 158). Eserin İran'da üç ayrı neşri yapılmıştır. İlki 1935 yılında Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî tarafından neşredilmiştir.² Daha sonra Cafer Şûsterî'nin istinsah ettiği nüsha, tıpkıbasım halinde Tahran'da, 1984 yılında yayımlanmıştır.³ Eserin kaleme alınışından yalnızca sekiz yıl sonra istinsah edilen nüshası ise Mîr Hâşim Muhaddis tarafından neşredilmiştir.⁴ Bu çalışmada, Farsça neşirler arasından Cafer Şûsterî'nin istinsah ettiği nüsha olup tıpkıbasım şeklinde yayımlananı kullandık. Eserin tümüyle Türkçeye çevirisi olmayıp Gazneliler⁵, Harezmsâhlar⁶, Selçuklular⁷, Akkoyunlular⁸, Kara-Koyunlular⁹ ve Safevîler¹⁰ ile ilgili kısımları Türkçeye kazandırılmıştır. Bu çalışmaya konu olan Serbedârîler bahsi, eserin üçüncü bölümünün beşinci faslında yer almaktadır.

¹ *Lübbü't-Tevârih*'in dünya genelindeki kütüphanelerde yer alan yazma nüshaları için bkz (Storey, 1935, s. 111-113).

² Yahyâ b. Abdullatîf el-Hüseyîni el-Kazvîni (1314). *Lübbü't-Tevârih* (nşr. Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî). Tahran: İntişârât-ı Müessesesi-i Hâver.

³ Yahyâ b. Abdullatîf Kazvîni (1363). *Lübbü't-Tevârih*. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd u Gûyâ.

⁴ Yahyâ b. Abdullatîf Kazvîni (1386). *Lübbü't-Tevârih* (nşr. Mîr Hâşim Muhaddis). Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

⁵ Öntürk, V. (2021). Lubbu't-Tevârih Adlı Eserin Gazneliler Bahsinin Değerlendirilmesi. *Millî Mecmûa*, 19, 229-245.

⁶ Gençtürk, C. (2019). Lubb et-Tevârih'te Harezmsâhlar'a Dair Bilgiler. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V(2), 165-170.

⁷ Çetin, A. (2007). Yahya Kazvîni'nin Lubb et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler. *Gazi Türkiyat: Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 183-192.

⁸ Çetin, A. (2007). Yahya Kazvîni'nin Lubb et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler. *Belleten*, 71(260), 53-64.

⁹ Paydaş K. ve Korkmaz, A. (2021). Yahya b. Abdullatîf Kazvîni'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Kara-Koyunlu Devleti Tarihi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(70), 129-147.

¹⁰ Abdullatîf Kazvîni (2011). *Safevî Tarihi*, (çev. Hamidreza Mohebbinejad). Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.

Serbedâriler ile İlgili Kısımın Tercümesi

Serbedârlar Bahsindedir.

(Serbedâr Hükümdarları) On İki Kişidir. Onların Saltanat Süreleri Otuz Beş Yıldır.

Onların ilki Hâce Abdürrezzâk'tır. O, Hâce Fazlullâh-ı Bâştîni'nin oğludur. Bâştîni¹¹, Beyhak'ın köylerinden biridir. Hâce Fazlullâh, muhteşem ve büyük bir adamdı ve çok mülke sahipti. Oğlu Hâce Abdürrezzâk yiğit, cesur, uzun boylu ve güzel yüzlüydü. Sultan Ebu Said zamanında padişah dergâhının mülâzımıydı. Onu, vergi tahsili için Kirman'a gönderdiler. Paralar tahsil edilince Hâce Abdürrezzâk, eğlenceyle meşgul oldu ve kısa sürede paraları tüketti. Ondan sonra muzdarip ve müteredit olarak babasının mallarını satmak ve sermaye etmek için vatanına yöneldi. Yolda Sultan Ebu Said'in öldüğü haberi ona ulaştı. Mutlu ve mesut oldu. Bâştîni'e gelip akrabalarını bulduğunda akrabaları "Horasan veziri Hâce Alâeddîn'in kız kardeşinin oğlu bu köyde zulmediyor" diye şikâyetle bulundular. Hâce Abdürrezzâk "Dünya birbirine girdi, niçin böyle bir zamanda köylü bir çocuğun yönetimini kabul edelim" dedi. Gece olunca Hâce Alâeddîn'in kız kardeşinin oğlunun yanına gittiler ve onu öldürdüler. Diğer gün sabahleyin Bâştîni Köyü dışında bir darağacı kurdular. Onun üzerine mendiller astılar ve kendilerine Serbedâr¹² adını verdiler. Yedi yüz kişi Hâce Abdürrezzâk'a yemin ve biat etti. Haber Alâeddîn Muhammed'e ulaştığında bir topluluğu onların def'ine gönderdi. Hâce Abdürrezzâk onlarla savaşıp galip geldi. Kardeşi Hâce Vecîheddîn Mes'ud ile ittifak yaparak yenilen ordunun peşinden Hâce Alâeddîn Muhammed'in üzerine yürüdüler. Hâce Alâeddîn Muhammed fark edince üç yüz adamıyla Astrabad tarafına gitti. Serbedârlar da onun arkasından yola koyuldular. Kuhsâr-ı Kebûdcâme sınırındaki Vâlâbâd¹³ köyünde onu yakalayıp öldürdüler. Bu olay 737 (1336-1337) yılında oldu. Ondan sonra Hâce Alâeddîn Muhammed'in mal ve eşyalarını yağmaladılar. Sebzvar'ı ele geçirmek için yola çıkıp şehri fethettiler. Hâce Abdürrezzâk kendi adına hutbe okuttu ve kendi adına sikke bastırdı. Bir yıl iki ay müddet hükümet edince 738 yılının Zilhicce ayında (Haziran-Temmuz 1338)¹⁴ kardeşi Hâce Vecîheddîn tarafından öldürüldü.¹⁵

¹¹ Bu yer ismi "Bâştîni" olup tüm Farsça kaynaklarda bu haliyle geçerken *Lübbü't-Tevârîh*'te "Yâştîni" olarak kaydedilmiştir.

¹² Farsça bir kelime olan "Serbedâr" kelimesinin menşei hakkında bkz. (Büchner, 2001, s. 509; Merçil, 2009, s. 549; Şahin, 2017, s. 133; Coşkun, 2016, s. 13-15).

¹³ Şerefhan Bitlisi'nin eserinde de burası "Vâlâbâd" olarak geçmektedir (Şerefhan Bitlisi, 2014, s. 49). Ancak Devletşah bu yer ismini "Dilâbâd" olarak kaydetmiştir (Devletşah, 2011, s. 359).

¹⁴ Feryümedî, bu tarihi 738 yılının Zilkâde ayı (Mayıs-Haziran 1338) olarak göstermiştir (Feryümedî, 1363, s. 347).

¹⁵ Müellif, Hâce Abdürrezzâk'ın öldürülme hadisesinden bahsetmemiş olsa da diğer kaynaklar bu konuya geniş yer vermişlerdir. Kaynaklara göre Hâce Abdürrezzâk'ın öldürülmesi, onun Hâce Alâeddîn Muhammed'in karısı veya kızı ile evlenmek isteğinden kaynaklanmıştır. Devletşah, Hâce Abdürrezzâk'ın evlenmek istediği kişinin Hâce Alâeddîn Muhammed'in dul karısı olduğunu kaydetmiştir (Devletşah, 2011, s. 359). Hâce Abdürrezzâk, evlenme teklifini kabul etmeyen kıza yeniden haber gönderip zorla bu evliliğin olacağını bildirdi. Bunun üzerine kız da Nişabur ve Tus hâkimi Emîr Argunşâh'a sığınmak üzere bir gece gizlice Sebzvar'dan Nişabur'a kaçtı. Bunu öğrenen Hâce Abdürrezzâk, onun geri getirilmesi işini kardeşi Hâce Vecîheddîn Mes'ud'a verdi. Vecîheddîn Mes'ud kızını ele geçirse de onun geri dönmeme konusundaki yakarılarına kayıtsız kalmadı ve kızını serbest bırakarak Sebzvar'a döndü. O, ağabeyine de bu işten vazgeçmesi konusunda uyarılarda bulundu. Bu duruma öfkelenen Hâce Abdürrezzâk kardeşine hakaret ve küfürler etti. Vecîheddîn Mes'ud ise Hâce Abdürrezzâk'a bu olaydan sonra emîr ve Müslüman demenin caiz olmadığını söyledi. Öfkelenen Abdürrezzâk, kılıcını çekip kardeşini öldürmek için hamle yaptı. Vecîheddîn Mes'ud da kardeşinin üzerine yürüdü ve onu hançeriyle öldürdü (Hâfız-i Ebrû, 1959, metin kısmı, s. 17-18; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 147-148; Mîrhând, 1339, s. 603-604; Hândmîr, 1362, s. 357-358; Howorth, 1880, s. 728). Devletşah'a göre Hâce Abdürrezzâk, o an pencereden atladı ve boynu kırıldı (Devletşah, 2011, s. 360; Şahin, 2017, s. 174-176; Coşkun, 2016, s. 66).

Hâce Vecîheddîn Mes'ud b. Fazlullâh Bâstîni: Kardeşinden sonra hükümete oturdu. Güzel ahlaklı ve cesaretli bir adamdı. Onun devleti derece-i âlâ mertebesine ulaştı. Mülkünün genişliği Cam'dan Damgan'a, Habuşan'dan Turşiz'e kadardı. O, Serbedârların "Sahipkıranı" dır. Yedi yüz Türk gulâmı vardı. On iki bin süvariye maaş verdi ve on iki bin kişilik kuvvetle bir günde yetmiş bin kişilik Caunî Kurbânî ordusunu üç defa yendi. Atrabad'da saltanata oturmuş olan Toga Timur Han ile Etrek Nehri kenarında savaşıp ona karşı galip oldu.¹⁶ O, Şeyh Hasan-ı Cevrî'nin¹⁷ mürididir. Ve o (Şeyh Hasan-ı Cevrî), Sebzvar'da öldürülen Şeyh Halife-i Mâzenderânî'nin¹⁸ mürididir. Hâce Vecîheddîn Mes'ud, 743 yılı Safer ayının on üçünde (18 Temmuz 1342) Şeyh Hasan-ı Cevrî ile ittifak kurup Melik Hüseyin Kert'in üzerine savaşa gitti ve yenildi. Serbedâr ordusundan bir şahıs, Şeyh Hasan'ın karnına diğer tarafından çıkan bir kılıç sapladı.¹⁹ Halk, onun öldürülmesini Hâce Vecîheddîn Mes'ud'a nispet ettiler. Bundan sonra (Hâce Vecîheddîn Mes'ud) Firûzkûh ve Rüstemdâr vilâyetlerini ele geçirdi. Oradan geri döneceği zaman 745 yılı Rebülevvel ayının sonlarında (Ağustos 1344) Rüstemdâr meliki ve onun siyah giyinmiş ordusu, onu ve askerlerinin birçoğunu öldürdüler.²⁰ Onun saltanat süresi altı yıl dört ay idi.²¹ Ondan sonra hükümet eden diğer cemaatin çoğu, onun nâib ve nökerleri olmuştur.

Ağa Muhammed Ay Timur²²: Hâce Vecîheddîn Mes'ud'dan sonra iki yıl iki ay²³ emîrlik yaptı. 747 (1346-1347) yılında²⁴ Hâce Alî Şemseddîn-i Serbedâr tarafından öldürüldü.²⁵

¹⁶ Bu savaş hakkında geniş bilgi için bkz (Şahin, 2017, s. 200-212).

¹⁷ Serbedârların dini hükümdarlarından olan Şeyh Hasan-ı Cevrî ile ilgili daha geniş bilgi için bkz (Şahin, 2017, s. 112-124; Coşkun, 2016, s. 48-60).

¹⁸ Mazanderanlı bir tasavvuf şeyhi olan Şeyh Halife hakkında daha geniş bilgi için bkz (Beyânî, 1371, s. 765-768; Şahin, 2017, s. 104-112; Coşkun, 2016, s. 43-48).

¹⁹ Yezdi, bu şahsı karşı tarafın askerlerinden biri olarak kaydetmiştir (Yezdi, 1336, s. 23-24). Hâfız-i Ebrû, Mîrhând ve Hândmîr'e göre ise Vecîheddîn Mes'ud'un görevlendirdiği şahıs tarafından öldürülmüştür (Hâfız-i Ebrû, 1959, metin kısmı, s. 35; Mîrhând, 1339, s. 614; Hândmîr, 1362, s. 360).

²⁰ Mîrhând'a göre Rüstemdâr hâkimi, esasında esir edilen Vecîheddîn Mes'ud'u öldürmek istememişti. Ancak divânda bulunan Hâce Alâeddîn Muhammed'in oğlu, sultandan izin alarak onu katletti (Mîrhând, 1339, s. 614; Howorth, 1880, s. 732). Devletşah'ın eserinde de Vecîheddîn Mes'ud'un öldürüldüğü tarih 745 yılı Rebülevvel ayının sonları (Ağustos 1345) olarak kaydedilmiştir (Devletşah, 2011, s. 362). Fasîh Hâfî ise aynı yılın Rebüülâhîr ayını (Ağustos-Eylül 1344) işaret etmiştir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 69; Şahin, 2017, s. 232; Coşkun, 2016, s. 74).

²¹ Vecîheddîn Mes'ud'un saltanat süresi Devletşah'a göre yedi yıl dört ay, Mîrhând'a göre yedi yıl ve Hândmîr'e göre beş yıl idi (Devletşah, 2011, s. 362; Mîrhând, 1339, s. 614; Hândmîr, 1362, s. 358).

²² Ağa Muhammed Ay Timur, Hâce Vecîheddîn Mes'ud'un kölelerindendi (Fasîh Hâfî, 1239, s. 73; Devletşah, 2011, s. 362; Hândmîr, 1362, s. 362; Şerefhan Bitlisi, 2014, s. 53).

²³ Bu süre için kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Hâfız-i Ebrû'ya göre üç yıl, Fasîh Hâfî'ye göre iki yıl sekiz ay, Devletşah'a göre iki yıl iki ay, Mîrhând'a göre iki yıl bir ay ve Hândmîr'e göre iki yıldır (Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 17; Fasîh Hâfî, 1239, s. 74; Devletşah, 2011, s. 362; Mîrhând, 1339, s. 616; Hândmîr, 1362, s. 362).

²⁴ Şerefhan Bitlisi'nin eserinde de aynı tarih verilmiştir. Fasîh Hâfî'nin eserinde ise 748 yılının Cemâziyelâhîr ayı (Eylül-Ekim 1347) olarak kaydedilmiştir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 74; Şerefhan Bitlisi, 2014, s. 53).

²⁵ Dervişlerin, Şeyh Hasan-ı Cevrî'nin müridlerinin ve aristokrat kesimin desteğini alan Hâce Ali Şemseddîn, Ağa Muhammed Ay Timur'u öldürmeyi planlamıştı. Ağa Muhammed Ay Timur'un meclisine giderek onun güç kazanmasında rolü olan dervişlere değer verilmediğini, ayak takımına öncelik verildiğini söyledi. Şaşkana dönen Ağa Muhammed ise kendisinin şimdiye kadar hiçbir derviş iicitmediğini, sağduyulu bir şekilde devleti yüceltmek için elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi. Ancak Hâce Ali Şemseddîn ve yanındakiler, onu bir odaya götürdüler. Meclistekiler Hâce Ali Şemseddîn'e, kendisinin içlerinde en yaşlı ve en tecrübelileri olduğunu söyleyip onun tahta çıkmasını istediler. Esasında tahta çıkmak isteyen Hâce Ali Şemseddîn, Muhammed Ay Timur'un öldürülmesi gerektiğini savunup kendisinin derviş olduğunu, dünyevî kazançlardan ziyade münzevi bir hayat tarzını devleti yönetmekle aynı kefedeyi tutmadığını söyledi. Devamında ise Kulû İsfendiyâr'ın tahta çıkarılmasının en doğru yol olacağını belirtti. Böylece onun tahrirleriyle Ağa Muhammed Ay Timur öldürüldü (Mîrhând, 1339, s. 615-616; Hândmîr, 1362, s. 362-363; Howorth, 1880, s. 732). Feryümedî ise onu Mevlânâ Hasan Ahî ve yanındaki dervişlerin öldürdüğünü kaydetmiştir (Feryümedî, 1363, s. 348).

Kulû (Kelû) İsfendiyâr²⁶: Aga Muhammed'in öldürülmesinden sonra hükümete oturdu.²⁷ Rezil ve alçak biriydi. Hâce Ali Şemseddîn'in tasvipliyle Serbedâr ordusu ona karşı ayaklandılar ve 749 yılı Cemâziyelâhir ayının on dördünde (9 Eylül 1348)²⁸ onu öldürdüler.²⁹

Hâce Şemseddîn b. Fazlullâh: Hâce Veciheddîn Mes'ud'un kardeşidir. Kulû İsfendiyâr'dan sonra Serbedâr halkı, "mirza" dedikleri Hâce Lütfullâh b. Hâce Mes'ud'u yönetime tayin etmek istediler. Hâce Ali Şemseddîn, onun çocuk olduğu ve saltanatın yol ve yöntemini bilmediğini söyleyerek bu durumu doğru bulmadı. Amcası olan Hâce Şemseddîn'i onun naâibliğine, hükümet işlerine tayin ettiler. O, yedi ay ödünç olarak hükümet etti. Ondan sonra kendini azledip "Ben bu işe layık değilim" dedi.³⁰ Hazinesden dört eşek yükü ibrişim aldı ve saltanatın karmaşasından canını kurtardı. Memleketi Hâce Şemseddîn'e emanet etti. Bu olay 749 yılının Zilhicce ayında (Şubat-Mart 1349)³¹ oldu.

Hâce Ali Şemseddîn: Bilge ve mert bir adamdı. Serbedârların ilerleyip gelişmesini sağladı. Hâce Mes'ud'un tasarrufundaki vilayetlerin kendi tasarrufuna geçmesi şartıyla Toga Timur Han ile barış yaptı. On sekiz bin kişiye mersûm³² verdi. Halkını refah hale getirdi ve yaşam kalitesini artırdı. Sebzvar'ın sanatkârlarıyla ortak oldu. Halkın mersûmu için berat yazmaz, kendi meclisinde onlara nakit sayarak verirdi. Halkın asıl ihtiyaçlarını karşılamada eşi benzeri yoktu. Sebzvar'daki fesat kapılarını kapattı. Onun zamanında hiç kimse esrar ve şarap adını ağzına almaya cesaret edemezdi. Beş yüz fahişeyi diri diri kuyuya attı. Onun siyaseti öyle bir derecedeydi ki, beylerden ve ordudan birini yanına çağırırsa (o kişi) vasiyetnâmesini yazar, ondan sonra onun yanına giderdi. Binlerce kişi arasından suçluyu ayırt ederdi. Ancak küfürbaz ve kötü dilli idi. Ekâbirler ondan nefret ederlerdi. Haydar Kassâb³³ onu 753 (1352-1353) yılında³⁴ öldürdü.³⁵ Hükümet süresi dört

²⁶ Kulû İsfendiyâr, Fasîh Hâfî'ye göre Hâce Veciheddîn Mes'ud'un nâiblerinden biri, Devletşah'a göre ise gulamlarındandı (Fasîh Hâfî, 1239, s. 74; Devletşah, 2011, s. 362). Mîrhând ve Hândmîr, onun asil bir soydan olmadığını ifade etmişlerdir (Mîrhând, 1339, s. 616; Hândmîr, 1362, s. 363).

²⁷ Kulû İsfendiyâr, Devletşah'a göre bir yıl bir ay tahtta kalmıştır (Devletşah, 2011, s. 362; Şahin, 2017, s. 245).

²⁸ Öldürülme tarihi Feryümedî'ye göre 10 Rebiülâhir 748 (20 Temmuz 1347), Fasîh Hâfî'ye göre 749 (1348-1349), Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre 747 (1346-1347), Devletşah'a göre ise 14 Cemâziyelâhir 748 (21 Eylül 1347)'dir (Feryümedî, 1363, s. 348; Fasîh Hâfî, 1239, s. 75; Devletşah, 2011, s. 362; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 223).

²⁹ Mîrhând, Hâce Ali Şemseddîn'in Kulû İsfendiyâr'ı öldürtmek için Muhammed Habeş ve Fahreddîn Assâr Meşhedî'yi görevlendirdiğini, onu öldürenin ise Fahreddîn Assâr olduğunu söylemiştir (Mîrhând, 1339, s. 616; Şahin, 2017, s. 244). Buna mukabil Fasîh Hâfî'de bu isimler Pehlivan Ali Hitâbâdî ve Fahreddîn Meşhedî'dir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 75).

³⁰ Mîrhând ve Hândmîr'e göre eğlenceye düşkün olan Hâce Şemseddîn b. Fazlullâh zamanında devlet zayıfladı. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Toga Timur Han, Serbedârların üzerine yürümeye karar verdi. Hâce Şemseddîn b. Fazlullâh da bu olay üzerine devlet idaresinden ayrılmaya karar verdi (Mîrhând, 1339, s. 617; Hândmîr, 1362, s. 363).

³¹ Feryümedî, bu olayın yaşandığı tarih olarak 748 yılının Şaban ayını (Kasım-Aralık 1347) göstermiştir (Feryümedî, 1363, s. 348).

³² Başta asker ve ordudaki görevliler olmak üzere devlet çalışanlarına, maaşları haricinde her yıl verilen yıllık ikramiyenin adıdır. Bu ikramiye çoğunlukla haczedilen mallardan temin edilirdi (Coşkun, 2016, s. 127).

³³ Haydar Kassâb, Hâce Ali Şemseddîn zamanında onun damga memuruydu ve tüm muhasebe işleri onun tasarrufundaydı (Hândmîr, 1362, s. 363; Howorth, 1880, s. 734; Şahin, 2017, s. 253).

³⁴ Hâce Ali Şemseddîn'in öldürüldüğü tarih konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Feryümedî'ye göre 752 yılının Zilkâde ayında (Aralık Ocak 1351-1352), Fasîh Hâfî'ye göre 755 (1354-1355), Devletşah'a göre 756 (1355-1356), Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre 752 yılının Safer ayında (Mart-Nisan 1351), Mîrhând ve Hândmîr'e göre ise 753 (1352-1353) yılında öldürülmüştür (Feryümedî, 1363, s. 349; Fasîh Hâfî, 1239, s. 84; Devletşah, 2011, s. 364; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 252; Mîrhând, 1339, s. 619; Hândmîr, 1362, s. 364). Coşkun, İbn Yemin'in bir kıtasını kaynak göstererek onun 28 Şevval 752 (18 Aralık 1351) tarihinde öldürüldüğünü belirtmiştir (Coşkun, 2016, s. 78-79 dn.).

³⁵ Mîrhând ve Hândmîr'e göre Hâce Ali Şemseddîn'in ömrünün sonlarına doğru Haydar Kassâb hakkında mali teftiş yapıldı. Bu teftiş sonrasında Hâce, Haydar Kassâb'ın biriktirdiği her şeyin alınması için vergi tahsildarlarını görevlendirdi. Onun elinden her şey alındı. Buna rağmen memurların zulmü devam etti. O, bir gün küfürbaz biri olan Hâce Ali Şemseddîn'e durumunu anlatsa da daha fazla hakaret işitti. Gözlerinden yaşlar

yıl dokuz ay idi.³⁶ Elli yıl yaşamıştır.³⁷

Emir Hâce Yahyâ b. Haydar Kirâvî³⁸: Kerâb, Beyhak'ın köylerindedir. Hâce Yahyâ, Hâce Mes'ud'un yakınlarından. Soylu ancak kan dökücü ve korkusuzdu. Ara ara onda keder hali ve delilik meydana gelirdi. Hâce Ali Şemseddîn'den sonra tahta çıktı ve ordu komutanlığını Haydar Kassâb'a verdi. Serbedârlar vilâyetini genişletti ve Tus'u Caunî Kurbânîlerin tasarrufundan çıkardı. Saltanatının başlarında Toga Timur Han ile sulh yaptı. Daha sonra Astrabad'daki Sultân-ı Düvîn'de bulunan Toga Timur Han'a kastetti ve büyük toy gününde Toga Timur Han'ı öldürdü.³⁹ 759 (1357-1358) yılının aylarında⁴⁰ kayınbiraderi Alâuddevle'nin⁴¹ teşvikiyle kendi akrabaları tarafından öldürüldü.⁴² Hâkimiyet süresi dört yıl sekiz aydır.

Hâce Zahîr Kirâvî⁴³: Hâce Yahyâ'nın kardeşidir.⁴⁴ Hâce Yahyâ'dan sonra Pehlivân Haydar Kassâb ve Serbedâr büyükleri onu tahta geçirdiler. Fakir meşrepli ve zulmetmeyen biriydi. Onun zamanında Serbedârlar zayıfladı. Bir yıl emîrlik etti.⁴⁵ Ondan sonra kendini yönetimden azletti.⁴⁶ Kendi mal ve eşyalarını Sebzvar'ın Sefid Kalesi'nden Kirâv Köyü'ne nakletti. Bu olay 760 yılı Receb ayının on üçünde (10 Haziran 1359) oldu.⁴⁷

Pehlivân Haydar Kassâb: Çeşm⁴⁸ köyündendir. Hâce Ali Şemseddîn zamanında eğitim gördü. Yiğit ve cömertlik ehliydendi. Sofrası herkese açıktı. Hâce Zahîr'in azlinden sonra tahta oturdu. Bir yıl bir ay süreyle emîrlik etti.⁴⁹ Nasrullâh Yâştîni ona isyan etti. Haydar, elli bin adamını İsferyân Kalesi'nin kapısına getirdi ve bir ay hisarı muhasara etti.

boşanan Haydar Kassâb, Hâce'yi öldürmeyi kafasına koydu ve bu durumu Hâce Yahyâ Kirâvî'ye anlattı. Bir akşam Hâce Ali Şemseddîn ile Hâce Yahyâ Kirâvî meclisteyken Haydar Kassâb huzura gelip kendisine merhamet edilmesini haykırdı. Ardından da hançerini çıkarıp Hâce Ali'nin göğsüne sapladı. Hançerin ucu Hâce Ali'nin sırtından çıktı. Mecliste bulunan Hasan Damgâni, Haydar'ı yaralamak için hamle yapsa da Hâce Yahyâ Kirâvî onu durdurdu (Mîrhând, 1339, s. 619; Hândmîr, 1362, s. 363-364; Howorth, 1880, s. 734). Feryümedî'ye göre Hâce Ali Şemseddîn'i öldürenler Yahyâ Kirâvî, Haydar Kassâb ve Emîr İzzeddîn NARBÂLÂDÎ'dir (Feryümedî, 1363, s. 349).

³⁶ Saltanat süresi Hâfız-i Ebrû ve Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre dört yıl dört ay, Devletşah'a göre beş yıldan biraz az ve Mîrhând'a göre de dört yıl dokuz ay idi (Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 17; Devletşah, 2011, s. 363; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 252; Mîrhând, 1339, s. 619).

³⁷ Devletşah'a göre 56 yıl yaşamıştır (Devletşah, 2011, s. 364).

³⁸ Kirâv adı, eserde daima "Kirâb" olarak geçmektedir.

³⁹ Toga Timur Han'a yıllık vergiyi ödemek ve hediyeler takdim etmek maksadıyla maiyetiyle birlikte Sultân-ı Düvîn'e gelen Hâce Yahyâ Kirâvî için Toga Timur Han büyük bir toy vermişti. Üç gün süren toyun son günü Hâce Yahyâ Kirâvî'nin yanında bulunan Hâfız Şâgâni, elindeki baltayı Toga Timur Han'ın kafasına vurup yaraladı. O, yere düşünce de Hâce Yahyâ başını gövdesinden ayırdı (Hâfız-i Ebrû, 1959, metin kısmı, s. 7; Mîrhând, 1339, s. 620; Hândmîr, 1362, s. 364; Şahin, 2017, s. 261-263; Coşkun, 2016, s. 80).

⁴⁰ Hâfız-i Ebrû, Abdürrezzâk Semerkandî ve Hândmîr'e göre bu tarih 756 (1355-1356), Fasîh Hâfi ve Devletşah'a göre ise 759 (1357-1358) yılıdır (Fasîh Hâfi, 1239, s. 90; Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 18; Devletşah, 2011, s. 364; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 282; Hândmîr, 1362, s. 364).

⁴¹ Hândmîr'in eserinde bu isim "Alâeddîn" olarak geçmektedir (Hândmîr, 1362, s. 364).

⁴² Feryümedî'ye göre o, Hüseyin Ahî ile meşveret yapan Hâfız Şâgâni, Emînüddîn Nefre ve Emîr Hüseyin Sogandî tarafından öldürülmüştür (Feryümedî, 1363, s. 349).

⁴³ Hâce Nizâmeddîn-i Yahyâ Kirâvî'den kaynaklarda Devletşah Emîr Yahyâ Kerrâfi, Hâce Yahyâ Kirâvî, Zahirüddîn b. Haydar Kirâvî, Hâce Yahyâ b. Ahmed el-Kirânî şeklinde bahsedilmiştir (Şahin, 2017, s. 256).

⁴⁴ Mîrhând ve Hândmîr'e göre yeğenidir (Mîrhând, 1339, s. 620; Hândmîr, 1362, s. 364; Howorth, 1880, s. 735).

⁴⁵ Mîrhând ve Hândmîr, Hâce Zâhir Kirâvî'nin kırk gün tahtta kaldığını kaydetmişlerdir (Mîrhând, 1339, s. 621; Hândmîr, 1362, s. 365).

⁴⁶ Devletşah'a göre Pehlivân Haydar Kassâb, Hâce Zâhir Kirâvî'ye halkın ondan ümidi olmadığını söyledi. Hâce Zâhir de kendisinin bu işi beceremeyeceğini daha önce ifade etmesine rağmen onların ısrarı ve zorlamalarıyla bu işi kabul ettiğini belirtip istifa ederek Kirâv'a gitti (Devletşah, 2011, s. 365).

⁴⁷ Devletşah da bu olay için aynı tarihi vermiştir (Devletşah, 2011, s. 365).

⁴⁸ Bu yer ismi eserde "Heşm" olarak geçmiştir.

⁴⁹ Haydar Kassâb, Fasîh Hâfi'ye göre on bir ay, Devletşah'a göre bir yıl bir ay, Mîrhând ve Hândmîr'e göre dört ay tahtta kalmıştır (Fasîh Hâfi, 1239, s. 92; Devletşah, 2011, s. 365; Mîrhând, 1339, s. 621; Hândmîr, 1362, s. 365).

Serbedârlar ona kastettiler. Ayakyolunda onu yaraladılar ve ondan (bu yaradan) öldü.⁵⁰ İsferyân'da olan Emîrzâde Lütfullâh b. Hâce Mes'ud adına nakkâre vurdular. Haydar Kassâb'ın başını Sebzvar'a gönderdiler. Bu olay 761 yılının Rebûlâhir ayında (Şubat-Mart 1360) oldu.⁵¹

Hâce Lütfullâh b. Mes'ud Bâştîni: Haydar Kassâb'ın katlinden sonra Serbedârların emirlerinden Pehlivân Hasan Damgânî ve Hâce Nasrullâh Bâştîni'nin çabalarıyla tahta oturdu.⁵² Sebzvar'ın beyleri ve ahalisi bu işten mutlu oldular. Onun emîrlik süresi bir yıl üç aya ulaştığında o ve Pehlivân Hasan Damgânî arasında Sebzvar'ın güreşçilerinin himayesi yüzünden çekişme meydana geldi. Emîrzâde Lütfullâh, Pehlivân Hasan'a kötü sözler söyledi. Pehlivân Hasan kinini kalbinde gizledi. Gece onun yanına gitti ve onu ele geçirip Destcerdân Kalesi'ne gönderdi. Kendi adına nakkâre çaldırdı. 762 yılı Receb ayının sonlarında (Haziran 1361)⁵³ onu öldürdüler.⁵⁴

Pehlivân Hasan Damgânî: Hâce Lütfullâh'tan sonra tahta oturdu. Onun saltanatının başlarında Meşhed-i Mukaddes'teki Şeyh Hasan Cevrî'nin dervişlerinden olan Dervîş Azîz isyan edip Tus Kalesi'ni aldı.⁵⁵ Pehlivân Hasan, Tus'a döndü. Birkaç eşek yükü ibrişimi ona verdi ve Horasan'dan özür dileyerek onu Irak tarafına gönderdi.⁵⁶ Devrinin sonlarında altı bin süvariyle Toga Timur Han'dan sonra Astrabad'da yerleşmiş olan Emîr Veli ile savaşmaya gitti ve mağlup oldu. Onun yokluğunda Hâce Ali Müeyyed muhalefet ederek isyan etti ve bin süvariyle Sebzvar'a geldi. Pehlivân Hasan'ın müttelikleri olup aileleriyle birlikte Sebzvar'da bulunan bir topluluk, Hâce Ali Müeyyed'in korkusundan ve ailelerini korumak için Pehlivân Hasan'ın başını kesip⁵⁷ Hâce Ali Müeyyed'in katına gönderdiler. Pehlivân Hasan'ın emîrlik süresi dört yıl, dört ay idi.

Hâce Ali Müeyyed: Pehlivân Hasan'ın öldürülmesinden sonra yönetime geçti.⁵⁸ O, Dervîş Azîz'i Irak'tan çağırıp ve yanına aldı. Meşveret ve buyruk işlerini o (Dervîş Azîz)

⁵⁰ Devletşah'a göre Pehlivân Hasan Damgânî, Kutluk Boğa ve Muhammed b. Hentebadî ile birleşip Pehlivân Haydar Kassâb'ı ayakyolunda öldürmüşlerdir (Devletşah, 2011, s. 365). Hândmîr'e göre ise Pehlivân Hasan Damgânî'nin kölesi Kutluk Boğa, efendisinin isteği üzerine onu öldürmüştür (Hândmîr, 1362, s. 365; Howorth, 1880, s. 735).

⁵¹ Devletşah da onun öldürüldüğü tarihi 761 (1359-1360) olarak gösterirken bu olayı Feryümedî 757 (1356), Fasîh Hâfî ise 762 (1360-1361) yılı olayları arasında zikretmiştir (Feryümedî, 1363, s. 349; Fasîh Hâfî, 1239, s. 94; Devletşah, 2011, s. 366).

⁵² Hâce Lütfullâh'ın tahta çıktığı tarih, Hâfız-i Ebrû ve Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre 759 (1357-1358), Fasîh Hâfî'ye göre ise 764 (1362-1363)'tür (Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 18; Fasîh Hâfî, 1239, s. 94; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 282).

⁵³ Hâfız-i Ebrû ve Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre Hâce Lütfullâh 759 (1357-1358) yılında öldürülmüştür (Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 18; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 301). Şahin'e göre 759 (1357-1358) yılından itibaren Pehlivân Hasan Damgânî adına sikkelerin kesilmiş olmasından ötürü Hâfız-i Ebrû ve Abdürrezzâk Semerkandî'nin verdikleri tarihi doğru saymak mümkündür (Şahin, 2017, s. 281).

⁵⁴ Hâfız-i Ebrû ve Abdürrezzâk Semerkandî'ye göre iki yıl, Devletşah, Mîrhând ve Hândmîr'e göre bir yıl üç ay tahtta kalmıştır (Hâfız-i Ebrû, 1959, notlar kısmı, s. 18; Devletşah, 2011, s. 366; Abdürrezzâk Semerkandî, 1353, s. 301; Mîrhând, 1339, s. 622; Hândmîr, 1362, s. 365).

⁵⁵ Dervîş Azîz'in isyan etmesinin nedeni, katı Şîi kurallara dayalı bir Mehdî devleti kurmak istemesinden idi. Öyle ki, Tus'u Caunî Kurbânilerden aldıktan sonra merkez yapıp burada on ikinci imam Sultan Muhammed Mehdî (ölümü 339/940) adını taşıyan teokratik bir düzen kurdu (Şahin, 2017, s. 282-283).

⁵⁶ Devletşah, Mîrhând ve Hândmîr'e göre Tus'u alan Pehlivân Hasan, din adamı olmasından ötürü Dervîş Azîz'in canına dokunmayıp o coğrafyayı terk etmesini istedi. Dervîş Azîz de bu durumu kabul etti. Pehlivân Hasan ona iki yük ipek verdi ve Dervîş de İsfahan'a gitti (Devletşah, 2011, s. 366-367; Mîrhând, 1339, s. 622; Hândmîr, 1362, s. 365).

⁵⁷ Devletşah'a göre Pehlivân Hasan'ı öldüren kişi, Fahrüddîn Galtânî olup bu olay 766 (1364-1365) yılında vuku bulmuştur. Fasîh Hâfî ise bu olayın yaşandığı tarihi 763 (1361-1362) yılı olarak kaydetmiştir (Fasîh Hâfî, 1239, s. 95; Devletşah, 2011, s. 368). Şahin'e göre Fasîh Hâfî'nin verdiği bilgi doğrudur. Nitekim Pehlivân Hasan adına basılan son paraya 763 (1361-1362) yılında rastlanmıştır (Şahin, 2017, s. 295).

⁵⁸ Hâce Ali Müeyyed, Devletşah'a göre 766 (1364-1365) yılında tahta çıkmıştır (Devletşah, 2011, s. 368).

yapıyordu. (Hâce Ali Müeyyed) Sonunda ona karşı inanç ve iradesini değişti.⁵⁹ Derviş Azîz, Nişabur'dan Irak'a yöneldi. Hâce Ali, iki bin kişiyi onun arkasından gönderdi. Derviş Azîz ve müridlerinden yetmiş kişi, konakladıkları kuyunun başında öldürüldüler. (Hâce Ali Müeyyed), Şeyh Halîfe ve Şeyh Hasan Cevrî'nin kabirlerinin harap edilmesi emrini verdi. Onların kabirlerini pazar ehlinin çöplüğü yaptılar. (Hâce Ali Müeyyed), o iki şeyhe halkın lanet etmeleri için hüküm verdi. Hâce Ali Müeyyed, ehl-i beyt şâsından idi. Sarhoş edici şeylerden son derece uzak dururdu. Seyyid, âlim ve bilginlere hürmet eder, her sabah ve akşam "Hz. Sâhibü'z-Zamân Salavâtullâh-ı Aleyh" in zuhûr etmesi için at (kurban) kestirirdi. Onun kereminin sonu yoktu. Kaftanının altına daima cevşen giyinirdi. O ve Caunî Kurbân emirleri arasında muharebeler oldu. Emîr Timûr-i Gûrkân 782 (1380-1381) yılında Horasan'a geldiğinde Hâce Ali Müeyyed, onun hizmetine katıldı ve mülâzımı oldu.⁶⁰ Emîr Timur ona şefkat gösterdi. Hâce Ali Müeyyed, seferlerde Emîr Timur'un mülâzımı oluyordu. 788 (1386-1387) yılında vefat edince⁶¹ Serbedârların güneşi söndü. Hâce Ali Müeyyed'in vefat tarihi için (şöyle) demişlerdir:

Muhammed'in dalına bir nokta koyunca

Dinin yıldızı Hâce Ali'nin vefat tarihi ortaya çıkar.

Sonuç

Safeviler devri tarihçilerinden Yahyâ b. Abdullatif Kazvîni, kaleme almış olduğu *Lübbü't-Tevârîh* adlı eserini Şah İsmail'in dördüncü oğlu Behram Mirza'ya sunmuştur. Eser, genel bir İslâm tarihi olmakla birlikte, bilhassa Safeviler devri ile ilgili verdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir. Öte yandan eserin, bu çalışmanın konusunu oluşturan Serbedâriler bahsi de değerlidir. Serbedârilerin tüm yönleriyle tarihî süreçteki yeri hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmamakla birlikte bu devletin günümüzde de pek fazla tanınmadıkları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, eserin bu minvaldeki ehemmiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

Eserde Serbedâriler ile ilgili diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler yer almaktadır. Devletin kuruluşundan yıkılışına dek Serbedârî emîrlерinin saltanat süreleri, vefat veya öldürölme tarihlerinin yanı sıra her bir emîrin saltanatı esnasında yaşanan tarihî olaylar anlatılmaktadır. Bununla birlikte Serbedâriler devrindeki tarihî olayların yaşandığı yıllar konusunda Şebânkâreî, Hâfız-i Ebrû, Devletşah Semerkandî, Abdurrezzâk Semerkandî, Fasîh Hâfî, Mîrhând ve Hândmîr gibi müelliflerin eserlerindeki göze çarpan ihtilafli bilgilerin, *Lübbü't-Tevârîh*'te de mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁹ Hâce Ali Müeyyed ile Derviş Azîz'in aralarının açılmasının sebebi metod ve hedeflerdeki farklılıklardı. Hâce Ali Müeyyed, Derviş Azîz'in aşırılığını kabul etmek istemiyordu. Şiiliğe resmî bir mezhep statüsü vermeye çalışan Hâce Ali Müeyyed, uç bir şii dervişi olan Derviş Azîz'in hükümdar emri dinlemez tavırlarına katlanamazdı. O, bu maksatla ondan kurtulmak istedi (Şahin, 2017, s. 299).

⁶⁰ Timur'un 783 (1381-1382) yılında Herat'ı almasından hemen sonra Hâce Ali Müeyyed, derhal onun yanına gelerek bağlılığını bildirdi (Şâmî, 1987, s. 101; Yezdi, 1336, s. 238).

⁶¹ Şâmî ve Yezdi'ye göre 788 (1386-1387) yılında Timur, Lûr-i Kûçek hâkimi Melik İzzeddin'in üzerine yürüdü. Onlarla yapılan savaşlar esnasında Hâce Ali Müeyyed, aldığı yaralarla bir müddet sonra öldü (Şâmî, 1987, s. 119; Yezdi, 1336, s. 288). Devletşah'a göre vefat ettiğinde 73 yaşında olan Ali Müeyyed'in naasını Sebzar'a götürdüler. Şeyh Hasan-ı Cevrî'ye bağlı dervişlerin mezarı tahrip etmeleri şüphesinden ötürü gizlice gömdüler. Onun gömüldüğü yer hakkında iki görüş vardır. Bazılarına göre İmamzâde Hüsrevcürd Kûmbetî'nin altına, bazılarına göre ise Sebzar çarşısındaki İmam Hasan-ı Mahruy'un ayakucuna defnedildi (Devletşah, 2011, s. 370).

Kaynakça

- Abdullatîf Kazvîni (2011). *Safevi Tarihi* (çev. Hamidreza Mohemmednejad). Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Arslan, H. O. (2021). Mîr Yahyâ Kazvîni'nin Lübbü't-tevârih'inde Erken İslam Tarihi. *Tarihîyazımı*, 3(1), 94-118.
- Beyânî, Ş. (1371). *Dîn u Dovlet der Îrân-ı Ahd-i Moğûl*, II, Tahran.
- Büchner, V. F. (2001). Serbedâriler. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 10, s. 509-512). Eskişehir: MEB Yayınları.
- Coşkun, D. (2016). *Serbedârî Devleti'nin Siyasi, İctimai ve İktisadi Tarihi (1336-1382)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çetin, A. (2007). Yahya Kazvîni'nin Lubb et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler. *Bellekten*, 71(260), 53-64.
- Çetin, A. (2007). Yahya Kazvîni'nin Lubb et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler. *Gazi Türkiyat: Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 183-192.
- Devletşah Semerkandî. (2011). *Şair Tezkireleri* (çev. Necati Lugal). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî (1239). *Mücmel-i Fasîhî*, III, (nşr. Mahmûd Ferruh). Meşhed: Kitâbfurûş-i Bâstân.
- Gençtürk, C. (2019). Lubb et-Tevârih'te Harezmsâhlar'a Dair Bilgiler. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V(2), 165-170.
- Gıyaseddîn b. Alî Nâib Feryûmedî (1363). *Zeyl-i Mecma'u'l-Ensâb-ı Şebânkâreî (Mecma'u'l-Ensâb içinde)*, (tsh. Mîr Hâşim Muhaddis). Tahran: Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr (1362). *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, III, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî). Tahran: Kitâbfurûşî Hayyâm.
- Hâfız-i Ebrû (1959). *Mecmu'a-yi Hâfız-i Ebrû (Peñç-Risâle-i Târîh-i der Bâre-i Havâdis-i Devrân-ı Emîr Timûr-i Gürkân. Cinq Opuscles de Hafız-ı Abrû Concernant l'histoire de l'Iran Au Temps de Tamerlan)*, (ed. crit. Felix Tauer). Prague.
- Howorth, H. H. (1880). *History of the Mongols (From the 9th to the 19th Century)*, III, London.
- Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celâleddîn İshâk es-Semerkandî (1353). *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, I, (nşr. Abdülhüseyn Nevâî). Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî.
- Kurtuluş, R. (2002). Kazvîni, Mîr Yahyâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 158). Ankara: TDV Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Serbedâriler. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, s. 549-550). İstanbul: TDV Yayınları.
- Muhammed Seyyid Burhâneddîn Hândşâh Belhî Mîrhând (1339). *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, V, (nşr. Abbâs Pervîz). Tahran: Müessesese-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz.
- Nefîsî, S. (1344). *Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-ı Fârsî ta Pâyân-ı Karn Dehhom-i Hicrî*, I, Tahran.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*, (çev. Necati Lugal). Ankara: TTK Yayınları.
- Öntürk, V. (2021). Lubbu't-Tevârih Adlı Eserin Gazneliler Bahsinin Değerlendirilmesi. *Millî Mecmûa*, 19, 229-245.

- Paydaş K. ve Korkmaz, A. (2021). Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Kara-Koyunlu Devleti Tarihi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(70), 129-147.
- Storey, C. A. (1935). *Persian Literature: A Bio- Bibliographical Survey*. II/I, London.
- Şahin, M. (2017). *Serbedârîler (Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şerefhan Bitlisi (2014). *Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)*, II, (çev. Osman Aslanoğlu). İstanbul: Nûbihar Yayıncılık.
- Şerefüddîn Alî Yezdî (1336). *Zafernâme*, I, (nşr. Muhammed Abbâsî). Tahran.
- Yahyâ b. Abdullatif el-Hüseynî el-Kazvî (1314). *Lübbü't-Tevârih* (nşr. Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî). Tahran: İntişârât-ı Müessesesi-i Hâver.
- Yahyâ b. Abdullatif Kazvî (1363). *Lübbü't-Tevârih*. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd u Gûyâ.
- Yahyâ b. Abdullatif Kazvî (1386). *Lübbü't-Tevârih* (nşr. Mîr Hâşim Muhaddis). Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhir-i Ferhengî.

قسم ۳ - .- سرداران - .- ۲۹۳

فصل پنجم

در ذکر سرداران

دوازده تن - مدت حکومت ایشان پانچسال

اول ایشان خواجه عبدالرزاق و او پسر خواجه فضل الله یاشین
 است و یاشین دهی است از دههای بهیق ، خواجه فضل الله
 مرد محترم و بزرگ بود و املاک بسیار داشت پسرش خواجه
 عبدالرزاق مردانه و شجاع و تمام قد و نیکو صورت بود در
 زمان سلطان ابوسعید ملازم درگاه پادشاه بود و جهت
 تحصیل اموال بکومان فرستادند چون وجوه تحصیل وجود
 یافت خواجه عبدالرزاق بعیش و عشرت مشغول شد و باندک
 فرصتی وجوه را تلف کرد بعد از آن مضطرب و متردد روی
 بوطن نهاد تا املاک پدری را فروخته و تقاضا مال کند در راه
 خبر فوت سلطان ابوسعید بدو رسید خرم و شادمان شد
 و بدییر یاشین درآمد و اقربا را دریافت اقربای او گله کردند
 که خواهرزاده خواجه علاء الدین محمد وزیر بخراسان در این پیر
 جور و بیداد میکند خواجه عبدالرزاق گفت دنیا بهم برآمد

۲۹۴ -- (سربداران) -- قسم ۳

در چنین وقتی حکومت دوستانچه‌ای چرا قبول باید کرد و در شب
 بسر خواهرزاده خواجه علاء الدین رفتند و او را بقتل آوردند
 روز دیگر علی الصباح در بیرون ده یا شتین داری نهند
 و دستارها بر آن آویختند و خود را سربدار نام کردند و
 هفتصد کس با خواجه عبدالرزاق عهد و بیعت کردند چون خبر
 به خواجه علاء الدین محمد رسید جمعی را بدفع ایشان فرستاد
 و خواجه عبدالرزاق با ایشان حرب کرد و غالب آمد و با اتفاق
 برادرش خواجه وجیر الدین مسعود از عقب لشکر شکسته بر سر
 خواجه علاء الدین محمد رفتند و خواجه علاء الدین محمد گناه
 شد با سینه مرد بجانب استرآباد رفت سربداران تر^{عقب}
 او روانه شدند و در قریه والا باد از حدود کهسار و -
 کبود جامه خواجه را گرفته کشتند و این واقعه در سنه ۷۳۷
 بود بعد از آن اموال و اسباب خواجه علاء الدین محمد را غارت
 کردند و غزیمت تسخیر سبزوار کرده شهر را فتح نمودند و خوا^{جم}
 عبدالرزاق خطبه بنام خود خواند و سکه با اسم خود زد و
 چون مدت یکسال و دو ماه حکومت کرد در ماه ذی حجه

قسم ۳
 ۱۰۰ سربداران --
 ۲۹۵
 سنه ۷۳۸ بردست برادرش خواجه وجیه الدین مسعود کشته شد
 خواجه وجیه الدین مسعود بن فضل الله یاشتیفی - بعد از
 برادر بحکومت نشست ، مردی نیکو اخلاق و شجاع بود و در
 او بمرتبه و درجه اعلیٰ رسید و سعت ملک او از جام تا دماغ
 و از جوشان تا ترشیز بود و صاحبقران سربداران است
 هفتصد غلام ترک داشت و در وازده هزار سوار و اعلوفه
 دادی و بار وازده هزار مرد در یکروز هفتاد هزار مرد
 جونی قربانی را بر سر دفعه بشکست و در لب آب ترک با
 طغام تورخان که در استرآباد بسطنت نشسته بود مصاف
 داده بر او غالب شد ، او مرید شیخ حسن جورلیست و او
 مرید شیخ خلیفه مازندرانی است که در سبزوار تبقیل آمده
 بود و خواجه وجیه الدین مسعود در سیزدهم صفر سنه
 ۷۴۳ با اتفاق شیخ حسن جوری بچنگ ملک حسین کرت
 رفت و شکست خورد و شخصی از لشکر سربداران شمیری
 بر او پلوی شیخ حسن فرستاد که از آن طرف بیرون رفت و
 مردم نسبت قلش بر خواجه وجیه الدین مسعود کردند بعد از

۲۹۶ - (سربداران) - قسم ۳

این ولایت فیروزکوه و رستمدر مسخر کرد. و بوقت مراجعت از آنجا در اواخر ربیع الاول سنه ۷۴۵ ملک رستمدر و لشکر سیاه پوش اورا با بسیاری از لشکورش بکشند مدت حکومت او شش سال و چهار ماه بود جماعت دیگر که از سربداران بعد از او حکومت کردند اکثر قوای و نوکران او بوده اند.

آقا محمد آی تیمور - بعد از خواجر وجیر الدین مسعود دو سال و دو ماه حکومت کرد و در سنه ۷۴۷ بر دست خواجر علی شمس الدین سربدار کشته شد.

کلو اسفندیار - بعد از قتل آقا محمد بجویمت نشست مردی منزل ورون بود چون یکسال و یک ماه حکومت کرد لشکر سربداران با استصواب خواجر علی شمس الدین بر او خروج کردند و در چهارم جمادی الآخر سنه ۷۴۹ اورا بقتل آوردند.

خواجر شمس الدین بن فضل الله برادر خواجر وجیر الدین مسعود است بعد از کلو اسفندیار مردم سربدار خواستند که خواجر لطف الله بن خواجر مسعود که اورا میرزای گفتند بجویمت نصب کنند خواجر علی شمس الدین مصلحت ندید که او طفل است و راه و رسم سلطنت نمیداند.

خواجر

قسم ۳ - (سربداران) - ۲۹۷

خواجه شمس الدین را که عم او بود بنیابت او بکار حکومت نصب کردند
 و او هفت ماه حکومت بعاریت کرد بعد از آن خود را خلع کرد و گفت من
 بدین کار شایسته نیستم و چهار خوار بر لیشم از خزانه برگرفت و از
 غوغای سلطنت جان بسلامت بیرون برد. مملکت را بخواجه علی شمس الدین
 سپرد و ایضاً ذی الحجه سنه ۷۴۹ بود .

خواجه علی شمس الدین - مردی دانا و مردانه بود کار سربداران را
 رواج داد، با طغایم توخان صلح کرد بر این شوط که ولایاتیکه بتصرف
 خواجه مسعود بود بتصرف او باشد و هجده هزار مرد را مرسوم داد
 و رعیت را مرفه الحال ساخت و بکفایت زندگانی کرد با متحرفه سبزوکار
 شریک بود و مرسوم مردم را برات نوشتی و در مجلس خود نقد شمری
 و در عشیت مهمان مردم عدیل و نظیرنداشت و ابواب فساد در سبزوکار
 مسدود داشت، در زمان او کسی را یاری آن نبود که نام بنگ و شراب
 بوزبان آورد، پانصد فاحشه را زنده در چاه انداخت و سیاست او
 بمرتبه ای بود که هر کس را از ابواب و لشکری طلب کردی وصیت نامه
 نوشتندی و آنگاه نزد او رفتندی و گنجه کار را در میان هزار کس
 شناختی ولی مرد فحش گوی و بد زبان بود اکابر او را از او منفور شدند

۲۹۸ - (سویداران) - قسم ۳

حیدر قصاب او و در سنه ۷۵۳ بقتل رسانید مدت حکومتش چهار سال و نه ماه بود عمرش پنجاه سال .

امیر خواجه یحیی بن حیدر کرابی - کراب از دههای بهیق است و خجما یحیی از مقرّبان خواجه مسعود است ، مردی بزرگزاده اما سفاک و بیباک بود گاه گاه خشکی دماغ و جنون او را عارض شدی بعد از خواجه علی شمس الدین بر مسند حکومت قرار گرفت و سپهسالاری بر حیدر قصاب داد و در ولایت سویداران بیفروود و طوس از تصرف مردم جوئی قربان بیرون آورد ، در اول سلطنت با طغایم ترخان صلح کرد و در ثانی الحال در سلطان دوین استرا با د قصد طغایم ترخان کرد و در روز طوی بزرگ طغایم ترخان را بکشت و در شهریور سنه ۷۵۹ بر دست مقرّبان خود بسعی برادر زن او علاء الدوله بقتل رسید مدت حکومتش چهار سال و هشت ماه بوده است .

خواجه ظهیر کرابی - برادر خواجه یحیی است ، بعد از خواجه یحیی پلوت حیدر قصاب و اکابر سویداران او را بر مسند حکومت نشانده مرد فقیر مشرب و کم آزار بود ، در زمان او سویداران تنزل یافتند مدت یکسال حکومت کرد و بعد از آن خود را از حکومت غرل کرد

واموال

قسم ۳ - (سویداران) - ۲۹۹

واموال و اسباب خود را از قلعه سفید سبزوار بقریه کراب نقل کرد

اینصورت در سیزدهم رجب ۷۶۰ بود .

پهلوان حیدر قصاب - از دیده حشم است ، در روزگار خواجه علی
شمس الدین تربیت یافت ، مردی پهلوان و اهل مروت بود و سفر
عام داشت ، بعد از عزل خواجه ظهیر بحکومت نشست ، مدت یکسال
و یک ماه حکومت کرد نصرالله یاشتینی با او یاری شد ، حیدر
پنج هزار مرد بدر قلعه اسفرائین آورد و یکماه حصار را محاصره
کرد سویداران قضا و کردند و در طهارت خانه او را زخم زدند
و بدان درگذشت و نزاره بنام امیرزاده لطف الله بن خواجه مسعود
که در اسفرائین بود زدند و سر حیدر قصاب بر سبزوار فرستادند
و اینصورت در ربیع الثانی سنه ۷۶۱ بود .

خواجه لطف الله بن مسعود یاشتینی - بعد از قتل حیدر قصاب
بسی پهلوان حسن دامغانی و خواجه نصرالله یاشتینی که از امرای
سربداران بودند بر تخت نشست و ارباب و اهالی سبزوار بدین
کارشادیهها نمودند چون مدت حکومت او بر یکسال و سه ماه رسید
میان او و پهلوان حسن دامغانی بر سر کشتی گران سبزوار تعصب

۳۰۰ - (سویباران، -) - قسم ۳

دست داده و امیرزاده لطف الله پهلوان حسن را دشنام داد
پهلوان حسن کین او را در دل نگاه داشت و در شب بسراورد
و او را دستگیر کرده بقلعه دستجردان فرستاد و نقاره بنام
خود زد و در آخر وجب سنه ۷۶۲ او را بقتل آوردند .

پهلوان حسن دامغانی - بعد از خواجه لطف الله
بحکومت نشست و در اوائل دولت او در ویش غزنی نامی از
زمره درویشان شیخ حسن جویری در مشهد مقدس خوج
کرد و قلعه طوس را بگرفت پهلوان حسن متوجه طوس شد
و چند خوار ابریشم بدو داد و او را در خراسان عند خوا^{سته}
بجانب عراق فرستاد و در آخر عهد باشش هزار سوار بچنگ امیر
ولی که بعد از طغا تورخان در استراباد تمکن یافته بود رفت
و منهزم شد در غیبت او خواجه علی مؤید مخالفت او برخا^{ست}
و با هزار سوار بسبزوار آمد و جمعی که همراه پهلوان حسن بود^{ند}
اهل و عیال ایشان در سبزوار بود از خوف خواجه علی مؤید
و ملاخذه اهل و عیال سو پهلوان حسن را بریدند نزد خواجه
علی مؤید فرستادند و مدت حکومت پهلوان حسن چهار سال

قسم ۳ - (سویباران) - ۳۰۱

و چهار ماه بود .
 خواجه علی مؤید - بعد از قتل بهلوان حسن حکومت بر او قرار گرفت
 و او در ویش عزیز را از عراق طلب کرد و نزد خود آورد و کارها
 به شورت و ارادت او میکرد در آخرا از او متوهم شد و تغییر اعتقاد
 و ارادت کرد و در ویش عزیز از نیشابور متوجه عراق شد خواجه
 علی دو هزار کس از عقب او فرستاد در ویش عزیز با هفتاد کس از
 مریدان بر سر چاهی که منزل ساخته بود بقتل رسانیدند و فرمود
 تا مقبره شیخ خلیفه و شیخ حسن جویری را خراب ساخته مریدان
 اهل بازار کردند و حکم کرد تا مردم بر آن دو شیخ لعنت کنند و
 خواجه علی مؤید از شیعه اهل بیت بود و از مسکرات بغایت چشنا
 میکرد و تعظیم و تکریم سادات و علماء و فضلا بجای آوردی و هر باد
 و شام بانتظار ظهور حضرت صاحب الزمان صلوات الله علیه اسب
 میکشید ، کرم او نهایت نبود پیوسته در زیر قبا جوشن میپوشید
 میان او امرای جوئی قربان محاربات واقع شد و چون امیر تیمور
 گورکان در سنه ۷۸۲ بخواسان آمد خواجه علی مؤید بخدمتش پیوست
 و ملازم شد امیر تیمور بدو شفقت فرمود و خواجه علی مؤید

۳۰۲ - (تیموریان) - - قسم ۳
 در سفرها ملازم امیر تیمور میبود تا در ۷۸۸ وفات یافت و آفتاب
 دولت سرداران غارب شد ، در تاریخ وفات خواجر علی مؤید
 گفته اند -

بر دل محمد چو نمی یک نقطه تاریخ وفات بنجم دین خواجر علی

باب چهارم در ذکر تیموریان

و ایشان بلیت و یک تن بوده اند و مدت سلطنتش صد و شش سال
 اول ایشان پادشاه صاحبقران امیر تیمور گورکان است
 و او پادشاه عظیم الشأن و خسر و صاحب اقبال بوده و اکابر مورخان
 او را در کشور کشائی و جهانگیری و صولت و شجاعت و دلیری نظیر
 اسکندر زو القرنین و چنگیز خان گفته اند در بیان حالات و وقایع
 او مجلدات پر داخته اند و در توصیف و تعریف و شرح فتوحات
 و آثار او کتابها بسیار ساخته از جمله کتاب ظفر نامه که بتاریخ
 تیموری مشهور است از مصنفان جناب افصح المورخین مولانا
 شرف الدین علی یزدی است -

امیر تیمور پسر امیر طواغای بن امیر برکل بن ایلتکبر بهادر بن
 ایجل نویان بن قاجار نویان بن غوجچی بن نوغان جیحین بن

امیر